

УДК 7.071:7.09:(477):(450.341)»2022»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/80-1-21>

Вадим МИХАЛЬЧУК,
orcid.org/0000-0002-8560-1846

Заслужений художник України, кандидат мистецтвознавства,
професор кафедри мистецтвознавчої експертизи
Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
(Київ, Україна) mykhalchuk.art@gmail.com

КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ ХУДОЖНИКІВ У ПРОЄКТІ «З УКРАЇНИ: СМІЛИВІ МРІЯТИ» ПІД ЧАС 60-Ї ВЕНЕЦІЙСЬКОЇ БІЕНАЛЕ

Російсько-українська війна стала для всього світу викликом, який проявив нагальні проблеми та перспективи розвитку різних галузей людської діяльності. А мистецтво в особі артінституцій, глобальних проєктів та митців традиційно взяло на себе роль промовця. Все гучніше почали лунаати голоси з України – гравці національного артринку (галеристи, артдилери, куратори) зміцнили свої позиції в міжнародному артпросторі. Діяльність українських художників почала набувати більш вагомого статусу, їхні звернення до міжнародної спільноти не залишаються без уваги. Враховуючи, що війна стимулювала такі стрімкі трансформації для діячів з України та для того, щоб мати змогу об'єктивно прогнозувати їхній подальший рух в глобальному контексті – постає необхідність у приверненні уваги до ключових проєктів з представлення українських митців. Мета статті обумовлена з'ясуванням цього аспекту й полягає в аналізі явища взаємодії митців з України з митцями з інших держав, на прикладі виставки «З України: сміливі мрії». Узагальнені результати. Описано специфіку досліджуваного проєкту, організованого PinchukArtCentre офіційної паралельної програми 60-ї Венеційської бієнале, за підтримки Фонду Віктора Пінчука, де було представлено колаборацію 22 митців з Австрії, Бельгії, Великобританії, Куби, Нігерії, Польщі, США, Туреччини та України. Засвідчено, що така міжкультурна комунікація, покликана колективним мистецьким голосом розповісти про нагальні кліматичні, стихійні й політичні перипетії, викликала резонанс серед відвідувачів 60-ї Венеційської бієнале. Діалог митців у цьому проєкті привертає увагу світової спільноти до того факту, що на різних континентах різні народи переживають одні й ті ж трагедії. Проєкт «З України: сміливі мрії» мовою візуальних мистецтв задокументував їх та дав поштовх до спроб осмислити їх міжнародною спільнотою.

Ключові слова: артринок, українські художники, артінституція, сучасне мистецтво, живопис, інсталяція.

Vadim MYKHALCHUK,
orcid.org/0000-0002-8560-1846

Honoured Artist of Ukraine, Ph.D in Art History,
Professor at the Department of Art Expertise
National Academy of Culture and Arts Management
(Kyiv, Ukraine) mykhalchuk.art@gmail.com

CONSOLIDATION OF UKRAINIAN AND FOREIGN ARTISTS IN THE PROJECT “FROM UKRAINE: BRAVE TO DREAM” DURING THE 60TH VENICE BIENNALE

The Russian-Ukrainian war has become a global challenge, revealing urgent issues and development prospects across various sectors of human activity. Art, represented by art institutions, global projects, and artists has traditionally taken on the role of a spokesperson. Voices from Ukraine began to sound more and more loudly – players in the national art market (gallery owners, art dealers, curators) have strengthened their positions in the international art space. The activities of Ukrainian artists have gained more significance, and their messages to the international community are no longer ignored. Given that the war has spurred such rapid transformations for Ukrainian figures, and to objectively predict their further trajectory in a global context, attention must be drawn to key projects representing Ukrainian artists. The purpose of this article is to explore this aspect, specifically by analyzing the phenomenon of interaction between Ukrainian artists and artists from other countries, using the exhibition “From Ukraine: Brave to Dream” as an example. Summary of results. The article describes the specifics of the project organized by the PinchukArtCentre as part of the official parallel program of the 60th Venice Biennale, supported by the Viktor Pinchuk Foundation, featuring a collaboration of 22 artists from Austria, Belgium, the United Kingdom, Cuba, Nigeria, Poland, the USA, Turkey, and Ukraine. It was noted that such intercultural communication, aimed at collectively voicing urgent climate, natural, and political challenges through art resonated with the visitors of the 60th Venice Biennale. The dialogue among artists in this project draws the attention of the global community to the fact that different nations across various continents experience similar tragedies. The project “From Ukraine: Brave to Dream”, through the language of visual arts, documented these issues and prompted the international community to reflect on them.

Key words: Venice Biennale, Ukrainian artists, art institution, painting, installation.

Постановка проблеми. Венеційська бієнале (La Biennale di Venezia), що проводиться у м. Венеція (Італія) є найбільшою та найавторитетнішою в світі міжнародною виставкою сучасного мистецтва, участь в якій для кожної країни є свідченням своєрідної «ініціації» в глобальний мистецький простір. Відлік участі України йде з 2001 р., а під час 59ї (2022) та 60-ї (2024) Венеційської бієнале, на фоні прискіпливого інтересу до національного українського культурно-мистецького надбання, вирізняється особливим резонансом. Це стосується як чисельності представлених артоб'єктів та подій в межах презентації національного павільйону України, так і актуальності з точки зору трансляції нагальних світових проблем і збільшення числа колаборацій з зарубіжними митцями й артінституціями. Останнє відображає пришвидшення темпів закріплення позицій українського сучасного й класичного мистецтва у світі, зростання його виставкової, колекційної та інвестиційної привабливості. Як-то, виставка «З України: сміливі мрії» (2024), організована PinchukArtCentre, за підтримки Фонду Віктора Пінчука, якій присвячена ця стаття.

Аналіз досліджень. Крім численних публікацій про проєкт «З України: сміливі мрії» в інтернет-виданнях та на особистих профілях в соціальних мережах організаторів й учасників, на період написання цієї статті не знайдено жодної наукової праці, присвяченій цій виставці. Це пов'язано насамперед із тим, що введення в науковий обіг тієї чи іншої мистецької події потребує чималого відрізка часу по її завершенню. А, як відомо, досліджуваний проєкт тривав до 1 серпня 2024 р. Загалом, тема участі українських делегацій у Венеційській бієнале періоду російсько-української війни мало представлена в науковому полі. Найвні праці О. Леонтєвої, серед яких «Національні павільйони Венеційської бієнале як простір міжкультурного діалогу» (Леонтєва, 2023а), «Проблематика дослідження сучасного українського мистецтва в проєктах Венеційської бієнале» (Леонтєва, 2023б),

У статті «Роль жінок-художниць у презентації сучасного українського мистецтва на Венеційській бієнале: гендерний аналіз» (2024), вчена приділяє увагу й 59-й та 60-й бієнале, проведених у 2022 та 2024 рр., де встановлено, що найбільш представленою художницею з України є Жанна Кадирова, а «...значення участі художниць з України фіксується у 2022 році (75%)» (Леонтєва, 2024: 152). Довоєнні етапи утвердження українських митців та артінституцій в тому

числі й у Венеційській бієнале охарактеризувала у 2021 р. Т. Міронова (Міронова, 2021). Таким чином, ця стаття є першим науковим матеріалом, у якому обраний проєкт охарактеризовано з мистецтвознавчого ракурсу: **мета** полягає в аналізі явища взаємодії митців з України та інших країн, в контексті аналізу виставки «З України: сміливі мрії».

Виклад основного матеріалу. Українське сучасне мистецтво експонувалось в межах 60-ї Венеційської бієнале кількома проєктами: «Плетіння сіток» (національний павільйон України) (Пушнова, 2024); «Повторюю за мною II» (національний павільйон Польщі) та проєкт «З України: Сміливі мрії». Усі вони перебували в полі посиленої уваги світової спільноти, адже слугували візуальним нагадуванням та потужною рефлексією на тему жахів війни, в яких український народ перебуває вже понад два роки і голосно, мовою мистецтва розповідає про свій біль і сподівання на мирне «завтра». Тож, колаборація українських митців із польськими сприйнялась як жест дружньої підтримки. Експонувалась відеоінсталяція «Повторюйте за мною» («Repeat After Me II») авторства Юрія Білея, Антона Варги та Павла Ковача (так званої «Відкритої групи»). Артоб'єкт, створений за принципом караоке, цілковито присвячений свідченням українських вимушених переселенців, записаних митцями у 2022 у Львові та у 2024 рр. в Австрії, Німеччині, Польщі й США (Степанюк, 2024).

У форматі міжнародного мистецького діалогу, з 20 квітня по 1 серпня 2024 р. проведено й згадану виставку «З України: сміливі мрії» (рис. 1). Вона увійшла до офіційної паралельної програми 60-ї Венеційської бієнале та зайняла кілька поверхів престижної локації – Palazzo Contarini Polignac. До складу кураторської групи увійшли Бйорн Гельдхоф, Олександра Погребняк, Ксенія Малих та Оксана Чорноброва.

Рис. 1. Банер виставки «З України: сміливі мрії» (From Ukraine: dare to dream) (2024)

Організатори наголошують, що в сучасний період світ страждає від політичних, кліматичних і стихійних потрясінь, роблячи акцент на війні, яку ганебно розгорнула Росія проти України. Її наслідки відчув на собі весь світ: «...У цей переломний момент, коли майбутнє оповите невизначеністю, на горизонті проглядаються ознаки докорінних змін» (3 Україна: сміливі мрії, 2024).

Тож, лише консолідованою міжкультурною спільнотою, де українська мова протягом останніх кількох років лунає все частіше, можна привернути увагу політиків, культурно-мистецьких та громадських діячів у потрібному масштабі. Експозиція об'єднала твори художників та художніх колективів з України (Катерина Алійник, Олег Голосій, Анна Звягінцева, Дана Кавеліна, Нікіта Кадан, Жанна Кадірова, Ніколай Карабінович, Яна Кононова, Ярема Малащук, Андрій Рачинський, Данііл Ревковський, Олексій Сай, Антон Саєнко, Федір Тетянич, Роман Хімей), Бельгії (Давід Клербоут), Індії (Шилпа Гупта), Куби/США (Вільфредо Прієто, Аллора та Кальсаділья), Польщі й Великобританії (Алекс Бачинський-Дженкінс), Туреччини (Фатма Буджак), України/Австрії (Катерина Лисовенко), України/США (Леся Хоменко), Нігерії/Бельгії (Оттобонг Нканга) (Відкриття виставки..., 2024).

Експозиція вразила своєю проникливістю, оскільки більшість артоб'єктів були персоналізованими – були наявні фрагменти фото, аудіо й відео людей, тварин, матеріальних об'єктів і населених пунктів, які опинились у вихорі світових потрясінь: «Посеред цих трагічних подій та попри загрозу життю, розквітає крихкість людської особистості. Її тінь проглядається крізь дотики; рух тонких ліній непромовлених віршів; сцени, які ставлять під сумнів реальність й можливість цивільного життя. Усе задля прийняття» (Відкриття виставки..., 2024). Проект закликав відвідувачів рефлексувати: куратори навіть надавали своєрідні «підказки» в експлікаціях: «Чи стають численні битви творенням кращого майбутнього? Чи можуть колишні жертви співіснувати з колишніми агресорами? Чи наближає емпатія до єдності, коли суперечливі спогади досі болючі? Чи можемо ми уявити завтрашній день? Чи маємо ми сміливість мріяти?» (3 Україна: сміливі мрії, 2024).

Ксенія Малих, директорка Дослідницької платформи PinchukArtCentre зазначила, що рішення об'єднати роботи українських й зарубіжних художників був не випадковим. Це спроба розповісти всьому світу ті історії, які об'єднують людей, що постраждали внаслідок війни в різних куточках світу. Це своєрідне об'єднання внаслідок

травматичного досвіду: «Якщо два роки тому ми робили таку виставку, що кричить про Україну, про допомогу, то зараз наша ціль – залучити інтелектуалів всього світу, які приїжджають сюди у великій кількості. Щоб показати, що ми бачимо й інші війни, інші страждання і хочемо об'єднатись з тими, хто також має травму – травму переселення, втрати дому й інші травми, пов'язані з війною» (Олійник, 2024).

До найбільш емоційних артоб'єктів виставки належить «Російське сучасне бароко» (рис. 2) всесвітньої визнаної української мисткині Жанни Кадірової, який вона створювала майже два місяці. Адже труби справжнього музичного інструменту – органу – були з'єднані з відстріляними снарядами, які свого часу вибухнули на території Київщини. За період виставки музиканти імпровізували, граючи на цьому органі, який поєднав у собі цілющу силу музичного мистецтва та смертельні засоби війни. За словами Жанни Кадірової, цей артоб'єкт – «...це про російську культуру, яка використовується, як інструмент, завдяки якому потім діють, потрапляють в якісь кола. Про те, що культура виконує роль зброї» (Олійник, 2024). Ідея його створення виникла в той момент, коли вона побачила вигляд цих снарядів, які зберігались на складі ДСНС – Жанна Кадірова була вражена товщиною цього смертоносного металу та його карколомних деформацій під час вибуху, які нагадали їй барокові мотиви. Для втілення в життя цієї ідеї в Німеччині було знайдено діючий орган.

Рис. 2. Жанна Кадірова «Російське сучасне бароко». Орган, фрагменти відстріляних російських снарядів (2024)

Інсталяція Фатми Буджак «Дамаська троянда» (рис. 3), художниці курдсько-турецького походження, була не менш проникливою, адже привернула увагу до ще однієї країни, яка постраждала від лап громадянської війни в Сирії. Саджанці легендарного сорту троянд, яка у всьому світі символізує Близький Схід – дамаської (використовується в парфумерній, косметичній та чайній галузі

й кулінарії) – привезені з м. Дамаск (Сирія) та прищеплені до інших трояндових рослин, є мовчазним, проте щемливим символом відчуття втрати своєї Батьківщини і всього, що оточувало. Натомість на новому місці потрібно «пускати коріння», адаптуватись до нової культури. І, разом із тим, не втрачати оптимізму, давати продовження роду. Символізм вражає: цей сорт троянд нині перебуває під загрозою зникнення, оскільки поля неподалік Дамаску, на яких ця квітка традиційно вирощувалась, не обробляються через війну. Живці були привезені до Венеції зусиллями волонтерів, які час від часу, коли мисткиня з 2016 р. експонує цю інсталяцію, допомагають їй із постачанням цього цінного матеріалу. Зазвичай, таке транспортування здійснюється в наплічниках, тому до кінцевого пункту призначення прибувають лише найстійкіші саджанці троянд, що перегукується з бажанням численних біженців врятуватися в несприятливих умовах.

Рис. 3. Фатма Буджак «Дамаська троянда». Грунт, живці дамаської троянди (2016–2024)

Концепція роботи Анни Звягінцевої «Недоречні доторки» (рис. 4) виникла на основі її материнського досвіду, де велике значення має ніжність дотику. Витончені та сповнені суму скульптури є спогадами мисткині про доторки між рідними і те особливе відчуття тепла, яке сповнює людину після цього. Тобто, це візуальне втілення сенсорного досвіду. А також, це ті безцінні спогади, які часто є чи не єдиним «майном», яке людина забирає з собою в евакуацію, втративши свій довоєнний фундамент. За словами кураторської групи, ця робота має ще одне пояснення: «Якщо дотик здійснений насильно, тілесний контакт, матеріалізований у скульптурі, робиться нестерпним. Інтимний зв'язок порушується та перетворюється на випадкове, зайве та насильницьке порушення кордонів» (З України: сміливі мрії, 2024).

Тема дитинства під час війни тісно переплетена з темою депортації з 2014 р. росіянами українських дітей з окупованих територій у відеоінсталяції Яреми Малащука й Романа Хімея «Ви не маєте цього бачити» (рис. 5). Тут представ-

лені відео з маленькими українцями, які у своєму житті пережили депортацію, але були повернуті в Україну: «Оцінки таких випадків варіюються від 20 000 до понад одного мільйона. Я. Малащук та Р. Хімей привертають увагу до цього військового злочину та водночас портретують дитинство в часи війни» (Горлач, 2024). Куратори наголошують, що кожен із відеокадрів є свідченням цього російського злочину. Тому вкрай важливо, що під час 60-ї Венеційської бієнале величезна кількість відвідувачів побачили цю відеоінсталяцію. А, отже, були проінформовані про цей ганебний бік російсько-української війни: «Кожне подібне зображення – це передовсім свідчення злочину, і лише потенційно мистецький твір (який насправді ніколи не мав бути створений)» (Горлач, 2024).

Рис. 4. Анна Звягінцева «Недоречні доторки». Гіпс, метал (2017)

Рис. 5. Ярема Малащук, Роман Хімей «Ви не маєте цього бачити». Шестиканальна відеоінсталяція на LED-екранах, петля (2024)

Інсталяція Шилпи Гупти отримала назву «Слухаючи повітря», оскільки в ній було поєднано звуки пісень з різних куточків світу, поєднаних в мистецький твір як символ зв'язку різних народів і сили їхнього опору (рис. 6). Мікрофони-динаміки, підвішені в просторі ледь освітленої кімнатки-яниці, постійно рухались та видавали звуки пісень різних народів світу, символізуючи стрімке розповсюдження у світі народної пісенної творчості, як один із прикладів міжкультурного ді-

логу, єднання й колективного прагнення до миру й свободи.

Рис. 6. Шилпа Гупта «Слухаючи повітря». Мобільні мікрофони з динаміками, підсвітка, металеві підставки з супровідним текстом; звук, петля (2023)

Отобонга Нканга представила інсталяцію «Вистелене брижами, що проростають зі скелі» та гобелен «Сонячне світло» (із серії «Розкопане») (рис. 7). Мисткиня показала своє бачення гармонії людської діяльності та довкілля, емпатичного зв'язку людини й природи, поваги до природних матеріалів та форм, їхнього сенсорного трактування глядачем. Килими з зображеннями пейзажів (виконані за мотивами фламандського ткацтва) у цій інсталяції уособлюють мінерали, які здавна видобуваються з надр природи, натягнувши на її експлуатацію людством.

Висновки. Виставка «З України: Сміливі мрії», проведена PinchukArtCentre за підтримки Фонду Віктора Пінчука в структурі офіційної паралельної програми ювілейної 60-ї Венеційської бієнале у 2024 р., продемонструвала зусилля сві-

Рис. 7. «Вистелене брижами, що проростають зі скелі» та гобелен «Сонячне світло» (із серії «Розкопане»). Килим з вовни, мотузки, скульптури, метал, олії, органічні матеріали (2021)

тової мистецької спільноти з консолідації навколо нагальних тем, які у XXI столітті актуальні як ніколи. Це теми війни, насилля, біженців, пошуків втраченої землі під ногами. А також привернула увагу до незворотних кліматичних змін внаслідок агресивної діяльності людини, які, своєю чергою, призводять до стихійних лих. Усе це завдає нищівного удару по минулому та майбутньому держав і народів.

У проєкті «З України: Сміливі мрії» 22 митці з Австрії, Бельгії, Великобританії, Куби, Нігерії, Польщі, США, Туреччини та України в резонансі з концепцією кураторської групи використали широкий спектр візуальних мистецтв і художніх практик для втілення авторських задумів. Безумовно, авторитет таких мистецьких колаборацій має вплив на формування суспільної думки щодо подій та явищ, яким були присвячені експонати. Це той випадок, коли ні мистецтво, ні події, яким присвячені роботи, не мають кордонів – прекрасне і трагічне існують синхронно на різних континентах. Загалом, виставка «З України: Сміливі мрії» є звітом про це та можливістю поділитись своїми переживаннями, й навіть спрогнозувати найближче світове майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «З України: сміливі мрії» @ Венеція 2024. Подія в межах офіційної паралельної програми 60-ї Міжнародної мистецької виставки La Biennale di Venezia. *PinchukArtCentre*. URL: <https://new.pinchukartcentre.org/exhibitions/z-ukrayini-smilivi-mriyati> (дата звернення: 19.09.2024).
2. Відкриття виставки З України: сміливі мрії @ Венеція 2024. *PinchukArtCentre*. URL: <https://new.pinchukartcentre.org/news/vidkrittya-vistavki-z-ukrayini-smilivi-mriyati-at-veneciya-2024> (дата звернення: 19.09.2024).
3. Горлач П. Виставка «З України: Сміливі мрії» у Венеції: кого і що можна побачити. *Суспільне. Культура*. URL: <https://susilne.media/culture/729531-vistavka-z-ukrayini-smilivi-mriyati-u-venecii-kogo-i-so-mozna-pobaciti/> (дата звернення: 18.09.2024).
4. Леонтьєва О. В. Роль жінок-художниць у презентації сучасного українського мистецтва на Венеційській бієнале: гендерний аналіз. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв* : наук. журнал. 2024. № 2. С. 152–158. DOI <https://doi.org/10.32461/2226-3209.2.2024.308379>.
5. Леонтьєва О.В. Національні павільйони Венеційської бієнале як простір міжкультурного діалогу. *Культура і мистецтво: сучасний науковий вимір: матеріали VII Всеукр. наук. конф. молод. вч., асп. та магістран., 02 листопада 2023 р.* Київ : НАКККІМ, 2023. С. 145–146.

6. Леонтьєва О.В. Проблематика дослідження сучасного українського мистецтва в проєктах Венеційської бієнале. Культурні та мистецькі студії XXI століття: науково-практичне партнерство : матеріали IV Всеукр. наук.-практ. конф., 09 листопада 2023 р. Київ : НАКККиМ, 2023. С. 78–80.

7. Міронова Т. (2021). Українське мистецтво з початку 2000-х років: «Друге відродження» у світовому культурному полі. *Культура і сучасність*, 2021. № 1. С. 166–175.

8. Олійник С. Навіщо у палаці Венеції показали орган з російськими ракетами та насипали землю. *ZPRZ.CITY*. URL: <https://zprz.city/news/view/navishho-u-palatsi-venetsii-pokazali-organ-z-rosijskimi-raketami-ta-nasipali-zemlyu-foto> (дата звернення: 19.09.2024).

9. Пушнова Т. Україна відкрила Національний павільйон на 60-й Венеційській бієнале. *Українська правда*. URL: <https://life.pravda.com.ua/culture/ukrajina-vidkrila-nacionalniy-pavilyon-na-60-y-veneciyskiy-biyenale-suchasnogo-mistectva-301151/> (дата звернення: 19.09.2024).

10. Степанюк І. Помітна і неочевидна, українська присутність на 60-й Венеційській бієнале. *[esthète] Газета*. URL: <https://www.esthetegazeta.com/post/pomitna-i-ne-ochevydna-ukrayinska-prysutnist-na-60-venetsiyskiy-biennale> (дата звернення: 18.09.2024).

REFERENCES

1. «Z Ukrainy: smilyvi mriaty» @ Venetsiia 2024. Podiia v mezhakh ofitsiinoi paralelnoi prohramy 60-yi Mizhnarodnoi mystetskoï vystavky La Biennale di Venezi [«From Ukraine: daring to dream» @ Venice 2024. Event as part of the official parallel program of the 60th International Art Exhibition La Biennale di Venezia] (2024). PinchukArtCentre. Retrieved from <https://new.pinchukartcentre.org/exhibitions/z-ukrayini-smilivi-mriyati> [in Ukrainian].

2. Vidkryttia vystavky Z Ukrainy: smilyvi mriaty @ Venetsiia 2024 [Opening of the exhibition From Ukraine: daring to dream @ Venice 2024] (2024) PinchukArtCentre. Retrieved from <https://new.pinchukartcentre.org/news/vidkryttia-vistavki-z-ukrayini-smilivi-mriyati-at-veneciya-2024> [in Ukrainian].

3. Horlach, P. (2024). *Vystavka «Z Ukrainy: Smilyvi mriaty» u Venetsii: koho i shcho mozha pobachyty* [Exhibition «From Ukraine: Daring to Dream» in Venice: Who and What to See]. *Suspilne. Kultura*. Retrieved from <https://suspilne.media/culture/729531-vistavka-z-ukraini-smilivi-mriati-u-venecii-kogo-i-so-mozna-pobaciti/> [in Ukrainian].

4. Leontieva, O. V. (2024). *Rol zhynok-khudozhnyts u prezentatsii suchasnogo ukrainskoho mystetstva na Venetsiiskii biennale: hendernyi analiz* [Role of women artists in the presentation of contemporary Ukrainian art at the Venice Biennale: gender analysis]. *Visnyk Natsionalnoi akademii kerivnykh kadrov kultury i mystetstv : nauk. zhurnal*, (2), 152–158. [in Ukrainian].

5. Leontieva, O.V. (2023). *Natsionalni pavilyony Venetsiiskoi biennale yak prostir mizhkulturnoho dialohu* [National Pavilions of the Venice Biennale as a Space for Intercultural Dialogue]. *Kultura i mystetstvo: suchasnyi naukovyi vymir: materialy VII Vseukr. nauk. konf. molod. vch., asp. ta mahistran., 02 lystopada 2023 r. Kyiv : NAKKKiM*. [in Ukrainian].

6. Leontieva, O.V. (2023). *Problematyka doslidzhennia suchasnogo ukrainskoho mystetstva v proiektakh Venetsiiskoi biennale* [Problems of Contemporary Ukrainian Art Research in the Projects of the Venice Biennale]. *Kulturni ta mystetski studii XXI stolittia: nauково-praktychne partnerstvo : materialy IV Vseukr. nauk.-prakt. konf., 09 lystopada 2023 r. Kyiv : NAKKKiM*. [in Ukrainian].

7. Mironova, T. (2021). *Ukrainske mystetstvo Z pochatku 2000-Kh rokiv: «Druhe vidrodzhennia» u svitovomu kulturnomu poli* [Ukrainian Art since the Early 2000s: The «Second Revival» in the Global Cultural Field]. *Kultura i suchasnist*, (1), 166–175. [in Ukrainian].

8. Oliinyk, S. (2024). *Navishcho u palatsi Venetsii pokazaly orhan z rosiiskymy raketamy ta nasypaly zemliu* [Why was the organ with Russian missiles shown in the Palace of Venice and the earth was poured?]. *ZPRZ.CITY*. Retrieved from <https://zprz.city/news/view/navishho-u-palatsi-venetsii-pokazali-organ-z-rosijskimi-raketami-ta-nasipali-zemlyu-foto> [in Ukrainian].

9. Pushnova, T. (2024). *Ukraina vidkryla Natsionalnyi pavilion na 60-y Venetsiiskii biennale* [Ukraine opened the National Pavilion at the 60th Venice Biennale]. *Ukrainska pravda*. Retrieved from <https://life.pravda.com.ua/culture/ukrajina-vidkrila-nacionalniy-pavilyon-na-60-y-veneciyskiy-biyenale-suchasnogo-mistectva-301151/> [in Ukrainian].

10. Stepaniuk, I. (2024). *Pomitna i neochevydna, ukrainska prysutnist na 60-y Venetsiiskii biennale* [Noticeable and non-obvious, Ukrainian presence at the 60th Venice Biennale]. *[esthète] Hazeta*. Retrieved from <https://www.esthetegazeta.com/post/pomitna-i-ne-ochevydna-ukrayinska-prysutnist-na-60-venetsiyskiy-biennale> [in Ukrainian].